

Bas Snippert

Mens-zijn in de machine- maatschappij

**Leer luisteren
naar je lichaam
in een wereld
vol ruis**



Inleiding

Ik voel me oud als ik dit schrijf, maar dit boek begint alweer bijna twintig jaar geleden, tijdens mijn opleiding tot ingenieur, toen ik geïnteresseerd raakte in ‘de menselijke factor’, ook wel *Human Factors Engineering* in ingenieurstaal. Binnen dat vakgebied leer je hoe de mens wel en vooral ook niet werkt – en wat er gebeurt als we dat niet meenemen in onze oplossingen, technologieën en systemen. Zo leerden we over vele kleine flaters maar ook over grote rampen: van een welwillende ngo die malarianetten uitdeelt in Afrika en er pas later achter komt dat arme dorpsbewoners hier liever vis mee vangen dan eronder te slapen, tot aan de kernramp van Tsjernobyl, een catastrofale mix van ontwerpfouten, hoge werkdruk onder autoritair leiderschap en genegeerde veiligheidsvoorschriften.

Achter deze twee totaal verschillende voorbeelden gaat een gemene deler schuil. Deze vinden we terug in vele andere menselijke probleemsituaties: de onbegrepen complexiteit van het mens-zijn. Van onze persoonlijkste pogingen om patronen te doorbreken tot het oplossen van de grootste gezamenlijke problemen in de samenleving: we leggen keer op keer van boven- of van buitenaf mechanische modellen, structuren en oplossingen op, die niet aansluiten bij de veel complexere, levende werkelijkheid – ‘de praktijk’. Zo creëren ‘oplossingen’ vaak weer nieuwe problemen.

De menselijke factor die we missen, heeft alles te maken met

iets wat wetenschapper en filosoof Michael Polanyi in 1958 voor het eerst *tacit knowing* noemde:¹ een soort stilzwijgende, ontastbare en onbewuste manier van ‘kennen’. Dit soort kennis gaat vooraf aan ons rationele en logische ‘weten’, dat meer gebaseerd is op feiten, informatie of data – net als onze wetenschap en techniek. De diepere dimensie van tacit knowing is juist ervaringsgericht bekend zijn met iets of iemand in alle levendige complexiteit.

Een simpel voorbeeld. Je kunt de weg weten te vinden met de abstracte routekaart van Google Maps. Maar je kunt de weg ook kénnen vanuit je geleefde ervaring in die omgeving: hoe deze er werkelijk uit ziet, wie je er kunt tegenkomen, wat er allemaal groeit en leeft, waar het in de winter verraderlijk glad kan zijn, waar de vroege zomerzon zo prachtig op de roodbruine bast van hoge naaldbomen valt – en nog onnoemelijk veel andere ervaringsgerichte aspecten die Google Maps onmogelijk kan opslaan en weergeven, zelfs niet met een gigantische database.

Dat is ook direct het lastige aan onze geleefde, ervaringsgerichte kennis: deze is van een andere orde. En die laat zich niet volledig vangen in de expliciete vormen waarmee we gewend zijn te denken, spreken, lezen, rekenen en programmeren. Daarom gaan we er steeds aan voorbij in onze moderne wereld, die zó sterk georiënteerd is op het ‘hoofdelijke’ weten. We zien de ervaringsgerichte en belichaamde dimensie van het mens-zijn letterlijk en figuurlijk over het hoofd. Deze wordt bijna per definitie buitengesloten of vergeten door wetenschap, technologie, beleid, protocollen, procedures, plannen, ga zo maar door.

Dat brengt ons in de problemen. En dát brengt ons naar dit boek, waarin we een reis gaan maken die tegelijkertijd een afspiegeling is van onze tijdsgeest en van mijn persoonlijke pad de afgelopen twintig jaar. In deel 1 maken we een historische

vogelvlucht waarmee we de diepe oorsprong zullen ontdekken van ons moderne en mechanische wereldbeeld, dat heeft geleid naar wat ik de machinemaatschappij zal noemen. Dat is mijn parapluterm om te zeggen dat we leven in een omgekeerde wereld, die is ingericht als een machine, ons omringt met machines en ons ziet als machines – en sinds de komst van AI machines begint te zien als mensen.

Deze ultieme omkering en vervreemding van ons eigen mens-zijn laat zien dat we dringend een nieuw wereldbeeld nodig hebben. Daarom zullen we in deel 2 een organisch wereldbeeld ontdekken waarin niet de machine, maar het leven zélf weer vooropstaat. Hoewel het veranderen van wereldbeeld geen kleine opgave is, begint het in dit geval dichterbij dan we denken: vanuit ons eigen lijf, de geleefde en ervaringsgerichte dimensie van ons mens-zijn. Door de onmiddellijkheid van ons eigen bestaan te ervaren maken we de vervreemding van ons mens-zijn ongedaan.

Daarbij zal de briljante maar nog grotendeels onontdekte filosoof Eugene Gendlin ons laten zien hoe we vanuit onze directe ervaring een op het leven gericht wereldbeeld kunnen opbouwen.^{2,3} Hij geeft ons niet alleen wat nieuwe ideeën en concepten, maar een geheel nieuw sóort concepten die ervaringsgericht verwijzen naar de onmiddellijkheid van ons eigen levensproces, dat nu gaande is – ook nu dus, terwijl jij dit leest. Dat noemt hij ervaringsgericht focussen: een nieuwe manier van voelen en denken tegelijk. Vanuit de organische complexiteit van je lichaam én de conceptuele logica van je hoofd. Hiermee kun je elke situatie in je leven – alles wat je persoonlijk, professioneel, maatschappelijk of zelfs wetenschappelijk bezighoudt – op een nieuwe manier benaderen en verder ontwikkelen.

In deel 3 passen we deze praktische methode toe, die gebaseerd is op de tijdloze wijsheid dat een betere wereld begint bij

het onderzoeken en kennen van onszelf: een proces waar ik mij de afgelopen vijftien jaar dagelijks mee bezig heb gehouden, persoonlijk maar ook professioneel in het begeleiden van mensen en groepen. Onze belangrijkste en urgentste problemen zijn niet van technische, maar van menselijke aard. Deze worden niet opgelost door nóg meer technologie, zelfs niet door AI, maar door het helen en ontwikkelen van ons mens-zijn. In deel 3 zullen we ons daarom richten op vijf essentiële menselijke vermogens: verbinding, afstemming, vertrouwen, autonomie en intimiteit. Hiermee brengen we als mens de organische complexiteit van het leven verder, zowel in onszelf als om ons heen, op weg naar een levensvoorwaartse samenleving.

Maar laten we beginnen bij het begin: welkom in de machinemaatschappij.

DEEL 1

Welkom in de machine- maatschappij

‘Ik verlies mijn kostbare dagen. Ik degenereer tot een machine, om maar geld te verdienen. Ik leer niets in deze triviale mensenwereld. Ik moet me hiervan losmaken en de bergen in trekken om daar het nieuws te vernemen.’

– John Muir in *Alaska Days with John Muir*
(1883, p. 204)

De metacrisis

‘Al het denken dat de naam waardig is, moet nu ecologisch zijn: organische complexiteit waarderen en benutten, en elke vorm van verandering afstemmen op niet alleen de mens, noch op een enkele generatie, maar op al zijn organische partners en elk deel van zijn habitat.’

– Lewis Mumford in *The Myth of the Machine: The Pentagon of Power* (1970)

Gezondheids crisis: ‘Helpt bevolking kampt met chronische ziekte.’¹

Mentale gezondheids crisis: ‘Kwart van Nederlanders meldt psychische stoornis.’²

Economische crisis: ‘Een op de drie huishoudens heeft moeite om rond te komen.’³

Politieke crisis: ‘Bijna niemand in Nederland heeft nog vertrouwen in politiek.’⁴

Zorg crisis: ‘Nederland stevent af op zorginfarct en regels blokkeren hervormingen.’⁵

Technologische crisis: ‘Superintelligente AI zal de mens uitroeien.’⁶

Ecologische crisis: ‘Biodiversiteit in Nederland in vrije val.’⁷

Milieucrisis: ‘Bijna iedereen in Nederland heeft te veel PFAS in bloed.’⁸

Klimaatcrisis: ‘Zo extreem heet, dat kan eigenlijk helemaal niet.’⁹

Je zou bijna denken dat je op de niet zo voedzame feed van NU.nl bent beland. Als je het nieuws überhaupt nog volgt in deze tijd, is je vast niet ontgaan dat we leven in de tijd die wordt getypeerd als een polycrisis: crisis op crisis op crisis... Crisis op zo’n beetje alle vlakken van onze samenleving. Biologisch, psychologisch, sociologisch, technologisch, ecologisch, klimatologisch, alles wat ooit zo logisch leek in onze wereld is dat niet langer. Iets werkt niet meer aan de wereld zoals we deze kenden. Wat werkt er dan niet meer? En waarom nu? Het leek eeuwenlang alsmáar beter te gaan, met exponentiële vooruitgang en welvaart, maar waarom botsen we nu opeens in alle richtingen tegen een glazen muur aan? Laten we een diepe duik nemen in de polycrisis, op zoek naar de orde achter deze chaos.

De polycrisis

Ik voel me wederom oud als ik dit vraag, maar heb je ‘vroeger’ toevallig de tv-serie *House M.D.* gekeken? Zo ja, dan weet je al welke klassieke meme ik er zo bij ga halen. Zo niet: dr. House is een briljante, eigenzinnige en enigszins antisociale arts, die elke aflevering geconfronteerd wordt met patiënten met rare, vage of onverklaarbare symptomen. Het eerste wat dr. House bij elke casus aan zijn team duidelijk moet maken, groeide uit tot de internetmeme: ‘*It’s not lupus!*’ Want het is nooit lupus, een schijnbaar ongrijpbare en ongeneeslijke ziekte. Bij dr. House blijkt vaak, na het nodige speurwerk, dat er wel degelijk een duidelijke oorzaak is – een infectie, een vergiftiging, een fysiek

trauma – en uiteindelijk vaak ook een eenduidige oplossing. Dat eindigt vaak in een *happy ending*, althans voor de patiënt. Niet voor de gekwelde en aan pijnstillers verslaafde dr. House zelf natuurlijk.

Het medische model dat dr. House zo geweldig beheerst, blinkt uit in het oplossen van ziekten met meestal één duidelijke oorzaak of ziekmaker. Er is een rechtlijnige en relatief simpele oorzaak-gevolgrelatie die tot de oplossing leidt. Het grootste probleem voor dr. House is dus niet het medische model, maar het feit dat zijn patiënten altijd liegen – ‘*everyone lies*’, aldus House – waardoor zij pas kunnen genezen als zij de waarheid onder ogen zien. Een spirituele les verstopt in een ziekenhuisserie die lijkt te draaien om de kracht van ratio, logica en wetenschap.

In onze echte wereld zou dr. House nog veel gekwelder raken dan hij al is, omdat het overgrote deel van de ziektes tegenwoordig niet langer acuut maar chronisch is. Chronische aandoeningen* zijn vaak complexe aandoeningen. In onze wereld is het wél lupus, een voorbeeld van een auto-immuunziekte: het lichaam valt zichzelf aan. Hierdoor ontstaan allerlei afwijkingen, in allerlei organen, met dus ook allerlei symptomen. Een complexe aandoening zoals een auto-immuunziekte gehoorzaamt niet braaf aan de medische categorieën zoals je die ziet op een ziekenhuisplattegrond.

De wirwar aan symptomen kan meerdere oorzaken hebben. Als je enkel de losse symptomen gaat behandelen, loop je tegen hetzelfde probleem aan als Hercules in zijn mythologische strijd tegen de Hydra, het draakachtige monster waarvan voor elke afgehakte kop twee koppen terug groeien: elke behandeling van een symptoom leidt weer naar een nieuw symptoom, ook vaak

* Een ‘chronische aandoening’ wordt door het RIVM²¹ gedefinieerd als een aandoening waarbij over het algemeen geen uitzicht is op volledig herstel en gaat vaak gepaard met pijn, geestelijk lijden, beperkingen in functioneren of andere klachten.

als bijwerking van de behandeling zelf, waardoor de patiënt soms nog slechter af is dan vóór de behandeling.

De moraal van dit verhaal? Onze wereld lijdt aan zo'n systemische auto-immuunziekte. Zoals we aan het begin van dit hoofdstuk zagen, zien we in allerlei 'organen' van onze samenleving symptomen. Er lijkt geen beginnen aan. En zelfs al lijkt het alsof we vooruitgang boeken, dan blijkt soms jaren later alsnog dat de eerdere oplossing nu weer nieuwe problemen veroorzaakt, vaak ook in een ander 'orgaan' van het organisme dat onze samenleving is.

Wat werkt er wel in de chaotische kluwen van een systemische aandoening? Wetenschappers doen hier intensief onderzoek naar, aangezien chronische en complexe aandoeningen wereldwijd de volksgezondheid bedreigen.¹⁰⁻¹⁶ Zij concluderen dat het vaak effectiever is om het systeem als geheel te behandelen – als organisme – met als focus het deblokkeren en versterken van het zelfregulerend en zelfherstellend vermogen.* Niet geheel toevallig komen wetenschappers tot dezelfde conclusie over onze wereldwijde systemische aandoening, de polycrisis.

Allereerst definiëren zij de polycrisis als de 'verstrengeling van crises in meerdere wereldwijde systemen, op manieren die de vooruitzichten van de mensheid erg verslechteren'.¹⁷ Door de interacties tussen deze crises telt de schade die zij veroorzaken niet enkel op, maar vermenigvuldigt deze. Klimaat- en milieu-problemen bijvoorbeeld zijn op zichzelf erg genoeg, maar als ze ook nog eens verstrengelen met een verzwakt vertrouwen in overheden, sociaaleconomische ongelijkheid, een zorginfarct, verminderde veerkracht onder de bevolking en ga zo maar door, dan komen deze problemen nóg harder aan en zijn we er nóg

* Het verschil tussen zich richten op pathogenese (oorsprong van ziekte) en op salutogenese (oorsprong van gezondheid en welbevinden), vaak vanuit een integratief (biopsychosociaal) model.

minder tegen opgewassen dan als we als mens en mensheid op z'n sterkst zouden staan.

Daarom komen ook deze onderzoekers tot de conclusie 'dat de polycrisis in z'n geheel moeten worden aangepakt, omdat de crises niet afzonderlijk kunnen worden opgelost'.¹⁷ Of het dus gaat om complexe chronische aandoeningen van één mens of van onze hele beschaving, we moeten voorbij de chaos aan de oppervlakte naar het hele systeem kijken. Onze individuele lichamen, families, organisaties, samenleving, economie, ecologie, klimaat – al deze schijnbaar verschillende systemen staan niet los van elkaar. Op een dieper niveau vormen al deze systemen één organisme, dat geteisterd wordt door een systemische auto-immuunziekte.

De metacrisis

Zo'n auto-immuunziekte is een van de meest paradoxale ziekten die we kennen: het lichaam herkent zichzelf niet langer als 'eigen' en valt zichzelf aan als iets lichaamsvreemds. We zouden daarom kunnen zeggen dat een auto-immuunziekte ten diepste een uiting van vervreemding is. En dat is een goede metafoor voor de diepe oorsprong van onze polycrisis, die door sommigen de metacrisis wordt genoemd.^{18,19} De 'meta' in metacrisis wil zeggen dat dit de overstijgende of onderliggende crisis is, die de polycrisis omvat. De metacrisis is een crisis van ons moderne mens- en wereldbeeld,^{*} waarmee we vervreemd zijn geraakt van ons eigen mens-zijn, evenals van onze verwevenheid met elkaar en onze natuurlijke omgeving.

We zijn ons niet bewust van dit wereldbeeld. Je kiest dit niet

^{*} Vanaf hier zal ik voornamelijk wereldbeeld gebruiken als meest omvattende term, maar weet dat ons mensbeeld daar inherent onderdeel van is.

uit zoals je kleding voor de dag. Een wereldbeeld is niet iets wat je ‘hebt’, het is vrij letterlijk wat en hoe je bént. Een ‘manier van zijn’ in de wereld. Het is vanzelfsprekend zoals het water voor de vis: je ziet het niet en toch is het elk moment van je leven aanwezig. De metacrisis gaat dus ten diepste over hoe wij persoonlijk en collectief als mensheid de wereld ervaren, hoe we ermee interacteren en over de gevolgen van onze acties. Als we de polycrisis duurzaam willen oplossen zullen we daarom moeten beginnen bij de meest persoonlijke crisis die er bestaat: ons eigen wereldbeeld.

En dat is een win-win. Je eigen wereldbeeld is namelijk de allergrootste hefboom op je hele leven. Het bepaalt op het diepste niveau hoe jij alles in je leven ordent en begrijpt. Dat heeft vergaande consequenties: als je wereldbeeld verandert, verandert je wereld. Niet alleen op een poëtische manier, maar op een daadwerkelijke, concrete wijze. Daarom gaan we in deel 1 ons veelal onbewuste, heersende (westerse) wereldbeeld boven water krijgen, om te zien hoe dat leidt naar de almaar verder escaleerende polycrisis – en naar veel van onze persoonlijke problemen.

Daarbij zijn we in goed gezelschap. In 1950 traceerde de Nederlandse historicus en wiskundige Eduard Jan Dijksterhuis tot in detail *De Mechanisering* van het Wereldbeeld* in zijn gelijknamige meesterwerk. Wat betekenen ‘mechanisering’ en ‘machine’ precies? Om te beginnen luisteren we naar Dijksterhuis die zijn meesterwerk over mechanisering eindigt met de volgende uitleg:

Een voor de hand liggende interpretatie van alle termen die met het woord mechanica samenhangen, bestaat hierin,

* Ook wel ‘mechanistisch’ genoemd, maar zowel mechanisch als mechanistisch verwijst uiteindelijk naar de achterliggende machineachtige wijze van ordenen, denken of doen. Ik hanteer vanaf hier daarom het makkelijkere lees- en uitspreekbare ‘mechanisch’ in plaats van ‘mechanistisch’.

dat men teruggaat op de betekenis van μηχανή* = werktuig. In het bijzonder moet dan een mechanistisch wereldbeeld worden verstaan als een voorstelling, waarin het fysisch heelal gezien wordt als een grote machine, die, eenmaal in beweging gebracht, op grond van haar constructie het werk verricht, waarvoor ze in het leven is geroepen.²⁰

Mechanisering van ‘iets’ wil zeggen dat we het gaan begrijpen en behandelen vanuit mechanische concepten, die terug te leiden vallen tot de werking van machines, in het Nederlands ‘werktuigen’. Dit is een radicaal andere kijk op de aard der dingen, dan het animistische[†] wereldbeeld dat gangbaar was tot aan de middeleeuwen. Animisme – van het Latijnse *anima* ‘leven’, ‘adem’, ‘ziel’, ‘geest’ – betekent dat de wereld bezielt is, leeft van binnenuit. Het mechanische wereldbeeld, waarmee we volgens Dijksterhuis de wereld mathematiseren[‡] oftewel verwiskundigen, conceptualiseert alles als machine: iets levenloos wat niet uit eigen kracht kan functioneren en van buitenaf in beweging gebracht moet worden – en moet worden gehouden. In die verwiskundiging zit ook de aantrekkingskracht van het mechanische wereldbeeld. Wiskunde werd, toen dit eind zestiende eeuw voor het eerst een Nederlands woord kreeg, door Simon Stevin *wisconst* genoemd: de kunst van het zekere. Het verwiskundigen en mechaniseren van de wereld leidt naar zekerheid. En zekerheid leidt naar voorspelbaarheid. Voorspelbaarheid naar controle. Controle naar macht. Daarover later meer.

* Grieks, *mēkhaneē* (mee-ga-nee), oftewel: machine.

† Dijksterhuis doelt hier op animisme zoals in Aristoteles’ filosofie, dat ondanks overeenkomsten anders is dan inheemse vormen van animisme die we in hoofdstuk 2 zullen bespreken.

‡ Dijksterhuis kiest hier voor mathematisering boven mechanisering, omdat in recentere eeuwen het mechanistische denken steeds abstracter is geworden. In hoofdstuk 3 komen we hier nog op terug.

De complexiteit

Voordat we zo beginnen aan een historische vogelvlucht op weg naar wat we de machinemaatschappij zullen noemen, helpt het om alvast de rode draad vast te pakken, zodat we onszelf niet verliezen in vele historische zijpaden en details. Die rode draad is het verschil tussen soorten orde: mechanische orde en organische orde. Mechanische orde kan simpel of ingewikkeld zijn, maar is altijd logisch te begrijpen. Een simpel voorbeeld van mechanische orde is een baksteen. We leggen dan een rechthoekige, geometrische vorm – orde – op aan de natuur, klei, zodat we er iets mee kunnen bouwen, zoals een huis. Hetzelfde geldt voor meer ingewikkelde mechanische orde, zoals het ontwerp van een smartphone. Hoewel ingewikkelder dan een baksteen, is het soort orde nog steeds mechanisch. Je kunt het uit elkaar halen en weer in elkaar zetten, logisch doorgronden, schematisch beschrijven, wiskundig berekenen – en het dus volledig beheersen. Dat komt omdat we mechanische orde volledig kunnen uitdrukken in een expliciete vorm: symbolen, woorden, concepten, wiskunde, schema's, formules, algoritmes, enzovoorts. Dat is dus de kracht van mechanische orde: deze is 'deterministisch' (alles ligt al vast) en geeft ons zekerheid, voorspelbaarheid en controle.

Het tegenovergestelde hiervan is wanorde (chaos*). Daar is juist geen logica te vinden: het is willekeurig en onvoorspelbaar. Denk aan de vlieger van een kind die in een storm terechtkomt. De vlieger gaat chaotisch, oncontroleerbaar gedrag vertonen. Hoe meer controle het kind erover probeert te krijgen, hoe chaotischer de vlieger beweegt. Zo escaleert het gedrag van de vlieger totdat deze met een snelle duikvlucht *pats* tegen de grond

* Zie voor meer achtergrond *Chaos* (1987) van James Gleick. Wanorde is technisch gezien niet exact hetzelfde als chaos, maar dat is voor ons verhaal hier niet relevant.

knalt – en eindigt in een wanordelijk hoopje kapotte onderdelen. Zowel de rigide mechanische orde als deze chaotische wanorde vinden we terug in niet-levende systemen, zoals een baksteen, machine of vlieger. Deze systemen kunnen zich simpel, ingewikkeld of willekeurig gedragen.

Maar ze vertonen niet de complexiteit van de levende, organische orde. Planten, dieren, mensen: alles wat leeft is organisch complex. Niet geheel voorspelbaar, maar ook niet onvoorspelbaar. Geen rigide orde, maar ook geen totale wanorde. Zie het volgende maar eens voor je. Als je de baksteen van het dak gooit, kun je met hoge nauwkeurigheid voorspellen waar deze gaat landen. Gooi je de vlieger van het dak, dan zal deze onvoorspelbaar en willekeurig ergens neerdwarrelen. Maar gooi een levende duif van het dak en deze vliegt zelf verder. Of terug. Of poept op je hoofd. Zie je het voor je?

De duif is van een andere orde. Als organisme organiseert die zichzelf, in de interactie met jou. De organische orde van de natuur is complexer dan elke andere vorm van (wan)orde. Daarom kunnen we met een mechanische manier van ordenen de organische complexiteit* van de natuur nooit volledig weergeven, beheersen of namaken. Zoals een landkaart of gps ook nooit het werkelijke landschap kan tonen, enkel een schematische versie ervan. Die is erg handig, maar nooit een een-op-een kopie of representatie van de organische orde waarin wij daadwerkelijk leven en bewegen.

De diepe oorsprong van de metacrisis is dat onze beschaving

* Zoals natuurkundige Jean Boulton in *The Dao of Complexity* schrijft, is de etymologie van 'complexiteit' veelzeggend²²: het Latijnse *com* + *plectare* wil zeggen 'samen' + 'weven' (of 'vlechten', 'twijnen', 'verstrengelen'). Samenweven is kenmerkend voor levende processen. In deel 2 gaan we zien dat ons lijf een zelfwevend netwerk is, in interactie met het ecosysteem om ons heen (het Griekse *oikos* betekent 'huis' of 'woonplaats', de 'huishouding' van de natuur en organismen die er 'samenwonen').

een mechanische orde is gaan opleggen aan álles in het universum: aan onszelf, onze samenleving en al het andere dat leeft. En daarmee ontregelen we de organische orde, met toenemende wanorde tot gevolg. Aanvankelijk reguleert en corrigeert een levend systeem de ontregelingen. Maar hoe langer en ingrijpender deze worden, hoe meer de wanorde het overneemt. Meestal is er dan één laatste druppel die de emmer doet overlopen. Dat is dan niet de werkelijke oorzaak, maar een laatste aanleiding of ‘trigger’ die de wanorde ontketent, in ons geval de polycrisis die nu gaande is.

Vervolgens bestrijden we deze chaos ook weer vanuit hetzelfde mechanische denken en handelen waarmee we deze in de eerste plaats veroorzaakt hebben. Dat bezegelt de vicieuze cirkel, een ‘draaikolkeffect’, waarmee we onszelf steeds verder verwikkelen in een chaotische kluwen van problemen.

Mechanische Orde	Organische Orde
Niet-levend (gesloten systeem) Degeneratief (levensontnemend) Simpel of ingewikkeld	Levend (open systeem) Generatief (levensvoorwaarts) Complex (adaptief, zelfregulerend)
Extrinsiek (externe veroorzaking)	Intrinsiek (interne veroorzaking)
Expliciet ('uitgevouwen')	Impliciet ('ingevouwen')
Op zichzelf staande eenheden en mechanismen	Levende interactie en wederzijdse beïnvloeding
Rigide en rechtlijnig (lineair)	Responsief en niet-rechtlijnig (non-lineair)
Absoluut (eeenzijdig)	Relatief (meervoudig)
Kwantitatief (Maximalisatie)	Kwalitatief (Optimalisatie)
Ontwerpen en bouwen	Ontwikkelen en evolueren

Conclusie

Zo zien we dat achter de schijnbare chaos van de polycrisis een orde schuilgaat – de mechanische orde. Deze hebben we langdurig opgelegd aan de organische orde van mens en natuur, met vergaande ontregeling en wanorde tot gevolg. Het heeft geen zin de ontstane chaos te beteugelen, beheersen of managen. Dan leggen we enkel opnieuw een mechanische orde op van buitenaf. En net als bij het kind met de vlieger leiden deze pogingen juist tot verdere escalatie, met een catastrofale duikvlucht tot gevolg. Dat is niet slechts een metafoor: als de polycrisis verder escaleert, dreigt de ineenstorting van onze samenleving of in het ergste geval zelfs de ondergang van onze hele beschaving – waarin we veel van het leven op aarde met ons meesleuren.

Maar zo ver is het gelukkig nog niet. Het woord ‘crisis’ betekent oorspronkelijk dan ook een ‘ommekeer’. En zoals we zullen zien tijdens de historische vogelvlucht die we nu gaan maken, heeft die ommekeer alles te maken met een omkering van de mechanische en organische orde.